

Pregledni članak

**LJUDSKA PRAVA PREMA USTAVU BIH I MEĐUNARODNIM
KONVENCIJAMA SA POSEBNIM OSVRTOM NA SLOBODU MISLI,
SVIJESTI I RELIGIJE
(Uvodni referat)**

Mr. Belma Adilović; email: belma.adilovic2021@gmail.com

Ministarstvo za boračka pitanja KS, viši asistent na Union – CKM u Mostaru

Sladana Kosmajac, mr.prava; email: kosmajacsladjana@gmail.com

Notar, službeno sjedište Pale

Prof.dr. Dragan Golijan; email: dragan.golijan@fpdp.edu.rs

Internacionalni univerzitet Travnik u Travniku

Sažetak: Kako je Bosna i Hercegovina multietnička, multinacionalna i multireligijska država po najvišem pravno-političkom dokumentu – Ustavu Bosne i Hercegovine, ljudska prava i osnovne slobode su veoma važna tema o kojoj treba diskutovati te analizirati, posebno u oblasti slobode mišljenja, svijesti i religije. Prema mnoštvu autora koji su obrađivali temu ljudskih prava i ustavnosti, sloboda misli, svijesti i religije smatra se „bolnom tačkom“ demokratije općenito – te je okarakterizirana kao najosjetljivija i najkontroverznija sloboda među ostalima. Uzimajući u obzir Ustav Bosne i Hercegovine kao poslijeratnu posljedicu – od rata za koji akademici smatraju da je (barem djelomično) podstaknut kulturološkim/vjerskim razlikama, ovaj rad se osvrće na segment ljudskih prava u Ustavu Bosne i Hercegovine i govori o važnosti međunarodnih konvencija o ljudskim pravima u sferi koja je konstantno pod pritiskom zloupotrebe u nacionalističke premise, obzirom da je sloboda misli, svijesti i religije instrumentalizovana kao sredstvo anti-pluralističke te netolerantne propagande među ustavnim entitetima, te političkom vrhu.

Ključne riječi: ljudska prava, ustav, sloboda misli, svijesti i religije

**HUMAN RIGHTS ACCORDING TO THE CONSTITUTION OF
BOSNIA AND HERZEGOVINA AND INTERNATIONAL
CONVENTIONS WITH FOCUS ON FREEDOM OF THOUGHT,
CONSCIENCE AND RELIGION
(Keynote paper)**

Abstract: As Bosnia and Herzegovina is a multiethnic, multinational and multireligious country according to the highest legal and political document - the Constitution of Bosnia and Herzegovina, human rights and basic freedoms are a very important topic to be discussed, especially in the area of freedom of thought, conscience and religion. The freedom of thought, conscience and religion is considered to be among the ‘pain points’ of the democracy in general – being characterized as the most sensitive and controversial freedom among others. Taking into concern the Constitution of Bosnia and Herzegovina as a post-war aftermath – from the war that is widely considered by scholars to be (at least partially) fueled with cultural/religious differences, this paper reflects on the human rights segment in the Constitution of Bosnia and Herzegovina and discusses the importance of International Conventions on Human Rights in the realm which is constantly under the pressure of being abused for nationalistic premises.

Key words: human rights, constitution, freedom of thought, conscience and religion

1. UVOD

U nauci o ustavnom pravu, kao i u srodnim naukama, postoji veliki broj autora koji razmatraju vrlo bazično pitanje teorije ustavnog prava – šta ustav države ustvari predstavlja. Prema većini, sve teorijske rasprave, u svojoj osnovi, se mogu grupisati u shvatanja ustava u materijalnom smislu te ustava u formalnom smislu (Trnka, 2006). Pojam ustava u materijalnom smislu se formira u vidu postojanja izvjesnih pravila u svakoj državnoj zajednici kojima se uređuje državna unutarnja struktura, organi državne vlasti, kao i njihova ovlaštenja (Steiner & Ademović, 2010). Samim tim, nije od važnosti u kojoj su formi pravila - odnosno da li su pisana pravila, sadržana u jednom pravnom aktu ili pak nepisana, običajna pravila prema kojima se svi ponašaju. Stoga, prema navedenom shvatanju, najvažniji društveni odnosi koji se uređuju pravom (materia constitutionis) predstavljaju ustav u materijalnom smislu. Prema tome, materijalni smisao ustava čine najznačajniji odnosi u društvu, a ne svi odnosi u društvu – samo propisi koji regulišu navedene odnose, čak bili i nižeg pravnog nivoa, predstavljaju ustav. Prema tome, svi ostali odnosi u društvu, to jeste svi ostali propisi, apsolutno moraju biti usklađeni sa onim što predstavlja ustav u materijalnom smislu (Stojanović, 2009). Formalni smisao pojma ustava je određen prema vanjskim, formalnim obilježjima. Prema Ademoviću (2005), upravo su ova obilježja koja ustav razlikuju od zakona te ostalih izvora prava. Uzimajući navedena obilježja kao početnu tačku, ustav može biti definisan kao „pravni akt najviše pravne snage“ donesen kroz posebni postupak koji je složeniji od zakonodavnog, te vrlo često od posebnog ustavotvornog tijela. Ustav u formalnom smislu jeste akt najviše pravne snage – što je najznačajnije obilježje ustava u formalnom smislu; samim tim, ustav se nalazi na vrhu hijerarhijske liste pravnih propisa – te svi ostali propisi moraju biti usklađeni sa ustavnim odredbama. Prema Trnki (2006), nastanak i razvoj ideje ustava, ustavnosti i konstitucionalizma je u biti najuže povezan sa razvojem svjesnosti te uspostavljanjem garantiranosti određene razine ljudskih sloboda i prava. Dodatno, osnovna funkcija ustava se, u biti, sastojala u garantiranju određene razine (kodeksa) ljudskih prava i sloboda te, u isto vrijeme, da onemogući interferenciju javne vlasti u sferu ljudskih prava i sloboda – sa navedenim su stvarane bazne pretpostavke za demokratiju i pravnu državu (Stojanović, 2009). U slučaju složenosti pojave kakvu ljudska prava predstavljaju, multidisciplinarni pristup je prijeko potreban u pojašnjavanju i razumijevanju ljudskih prava – što upravo implicira je ljudska prava vrlo teško posmatrati kroz prizmu jednodimenzionalnosti, kakav bi bio isključivo pravni aspekt. Stoga, dodatne dimenzije su također bitne za razumijevanje suštine ljudskih prava poput kulturološke, socijalne, ekonomske, tradicionalne, psihološke dimenzije, kao i mnogih drugih. Pravni aspekt određuje ljudske slobode i prava kroz javno-pravni odnos čovjeka-individue i državne-javne vlasti, gdje čovjek-individua se posmatra kao ustavni ovlaštenik koji ima apsolutna prava u zahtijevanju poštovanja zajamčenih prava, kao i u stvaranju potrebnih uslova za ostvarivanje te zaštitu zajamčenih prava. Naravno, na drugoj strani, država kao ustavni obaveznik garantuje suzdržavanje u autonomnu sferu individue koja je određena ljudskim pravima te omogućava potrebne uslove za stvaranje, održavanje i pravnu zaštitu ljudskih prava. Ono što karakterizira ljudske sloboda i prava jeste da su individualna – odnosno da svakom čovjeku-individue pripadaju ponaosob. Steiner i Ademović (2010) navedeno komentiraju kao da individue, zajedno sa ostalim individuama, kroz korištenje svojih ljudskih sloboda i prava, učestvuju u vršenju javne/državne vlasti. Samim tim, moguće je zaključiti da državna vlast postaje/biva legitimna uslijed individualnih sloboda i prava individua – drugim riječima, da državni legitimitet nastaje iz ljudskih prava. Upravo zbog toga, ustav, kao najviši pravni akt u svakoj demokratskoj državi, garantuje ljudsku slobodu i prava – te nadilazi zakon, što implicira da se navedene slobode i prava ne mogu i ne smiju

ograničavati zakonima (posebice nižim pravnim aktima), kao ni institucijskim djelovanjem (Trnka, 2006).

2. PRAVO NA ŽIVOT I SLOBODU BAZIRANO NA USTAVU I MEĐUNARODNIM KONVENCIJAMA – USTAV BOSNE I HERCEGOVINE

2.1 Ustav Bosne i Hercegovine

Ustav Bosne i Hercegovine je najviši pravno-politički dokument države Bosne i Hercegovine, kao sastavni dio Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (Dejtonskog mirovnog sporazuma, parafiranog 22. novembra 1995. godine u Daytonu (Sjedinjene Američke Države) te potpisanog 14. decembra 1995. godine u Parizu (Francuska). Dejtonski mirovni sporazum je potpisan od strane tri predsjednika država učesnica rata u Bosni i Hercegovini - Alija Izetbegović, Franjo Tuđman i Slobodan Milošević. Navedeni sporazum je podrazumijevao kraj oružanog sukoba te usvajanje Ustava Bosne i Hercegovine (Vehabović, 2006). Tekstualni segment Ustava BiH je Aneks 4 usvojenog mirovnog sporazuma te Bosnu i Hercegovinu definiše kao demokratsku državu, što znači da se usvajaju demokratske zakonske funkcionalnosti - na osnovu slobodnih i demokratskih izbora. U preambuli Ustava Bosne i Hercegovine su naznačene najviše vrijednosti, odnosno načela ljudskog dostojanstva (Trnka, 2006):

- mir i pomirenje,
- sloboda i jednakost,
- pravda,
- tolerancija,
- pluralizam,
- demokratija,
- suverenitet,
- integritet,
- politička nezavisnost
- tržišna ekonomija, te
- međunarodno humanitarno pravo.

U članu 12. Ustava definisana su ljudska prava i slobode, nadležnosti i odnosi između institucija Bosne i Hercegovine i entiteta, Parlamentarne skupštine, Predsjedništva, Ustavnog suda, Centralne banke, finansija i drugih odredbi. Time je Bosna i Hercegovina transformisana u složen i decentralizovan državni entitet sa dva entiteta, a to su Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska (Ustav BiH).

2.2. Ljudska prava i osnovne slobode u Ustavu BiH

Da bi se ograničila bilo koja zaštićena osnovna ljudska prava i slobode, mora postojati zakonsko opravdanje. To zahtijeva načelo obaveze nemiješanja u ljudska prava i slobode. Sposobnost pojedinca da predvidi rezultate svojih postupaka u situacijama koje adekvatno odražavaju njegovu jedinstvenu situaciju ovisi o sposobnosti zakonodavca da vrlo detaljno kontrolira ograničenja. Bitno je istaknuti da je država, pored svoje ustavne obaveze poštivanja ljudskih prava i slobode (odbrambena funkcija/dimenzija ljudskih prava i slobode) obavezna

da djeluje u vidu zaštite osnovnih ljudskih prava – ukoliko je to potrebno za efikasnost zaštite ljudskih prava (Stojanović, 2009). Samim tim, država je obligatorna da stvori odgovarajuću strukturu za implementaciju ljudskih prava i sloboda te obligatorna da stvori mehanizme/instrumente za sprečavanje kršenja ljudskih prava i sloboda. Dodatno, moraju postojati instrumenti za ispitivanje te eventualno kažnjavanje postojećih kršenja ljudskih prava i sloboda. Ljudska prava i osnovne slobode u Ustavu BiH su navedene u Članu II Ustava BiH – stav 1-8 (Ustav BiH):

1. Ljudska prava – Bosna i Hercegovina i oba entiteta će osigurati najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda. U tu svrhu postoji Komisija za ljudska prava za Bosnu i Hercegovinu, kao što je predviđeno u Aneksu 6 Opšteg okvirnog sporazuma.
2. Međunarodni standardi – Prava i slobode predviđeni u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i u njenim protokolima se direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini. Ovi akti imaju prioritet nad svim ostalim zakonima.
3. Katalog prava – Sva lica na teritoriji Bosne i Hercegovine uživaju ljudska prava i slobode iz stava 2. ovog člana, što uključuje:
 - a. Pravo na život,
 - b. Pravo lica da ne bude podvrgnuto mučenju niti nečovječnom ili ponižavajućem tretmanu ili kazni,
 - c. Pravo lica da ne bude držano u ropstvu ili potčinjenosti, ili na prisilnom ili obaveznom radu,
 - d. Pravo na ličnu slobodu i sigurnost,
 - e. Pravo na pravično saslušanje u građanskim i krivičnim stvarima i druga prava u vezi sa krivičnim postupkom,
 - f. Pravo na privatni i porodični život, dom i prepisku,
 - g. Slobodu misli, savjesti i vjere,
 - h. Slobodu izražavanja,
 - i. Slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja s drugima,
 - j. Pravo na brak i zasnivanje porodice,
 - k. Pravo na imovinu,
 - l. Pravo na obrazovanje,
 - m. Pravo na slobodu kretanja i prebivališta.
4. Nediskriminacija – Uživanje prava i sloboda iz ovoga člana ili međunarodnih sporazuma popisanih u Dodatku I ovoga Ustava osigurava se svim osobama u Bosni i Hercegovini, bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi poput spola, rase, boje kože, jezika, vjere, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili socijalnog porijekla, pripadnosti nacionalnoj manjini, imovine, rođenja ili drugog statusa.
5. Izbjeglice i prognanici – Sve izbjeglice i prognanici imaju se pravo slobodno vratiti svojim domovima. Oni u skladu s Aneksom 7 Općeg okvirnog sporazuma imaju pravo na povrat imovine koje su bili lišeni tokom neprijateljstava od 1991. te da im se naknadi ona imovina koja im se ne može vratiti. Svaka obaveza ili izjava u vezi s takvom imovinom preuzeta ili dana pod prinudom nevažeća je i ništavna.
6. Provedba – Bosna i Hercegovina te svi sudovi, ustanove, vladini organi, kao i posredni organi kojima upravljaju entiteti ili se istima upravlja unutar entiteta, primjenjuju i poštuju ljudska prava i temeljne slobode
7. Međunarodni sporazumi – Bosna i Hercegovina ostaje ili postaje strankom međunarodnih sporazuma popisanih u Aneksu I Ustava BiH.

8. Suradnja – Svi nadležni organi u Bosni i Hercegovini surađivat će i osigurati neograničen pristup: svim međunarodnim mehanizmima za praćenje stanja ljudskih prava uspostavljenim za Bosnu i Hercegovinu; nadzornim organima ustanovljenim od bilo kojega od međunarodnih sporazuma navedenih u Dodatku I ovog Ustava; Međunarodnom sudu za ratne zločine na prostoru bivše Jugoslavije (te će se naročito pokoravati nalogima izdanima na osnovu člana 29. Statuta toga suda); kao i svim drugim organizacijama kojima mandat u vezi s ljudskim pravima ili humanitarnim pravom dodijeli Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda.

Prema Članu II, stav 7, Bosna i Hercegovina će ostati ili postati ugovorna strana međunarodnih sporazuma navedenih u Aneksu I Ustava Bosne i Hercegovine:

1. Konvencija o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948);
2. Ženevske konvencije I-IV o zaštiti žrtava rata (1949) i njihovi dopunski protokoli I-II (1977);
3. Konvencija o statusu izbjeglica (1951) i Protokol (1966);
4. Konvencija o državljanstvu udatih žena (1957);
5. Konvencija o smanjenju broja lica bez državljanstva (1961);
6. Međunarodna konvencija o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije (1965);
7. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966) i opcioni protokoli (1966 i 1989);
8. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966);
9. Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (1979);
10. Konvencija protiv mučenja i drugih surovih, nehumanih i ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja (1984);
11. Evropska konvencija o sprječavanju mučenja i nehumanih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja (1987);
12. Konvencija o pravima djeteta (1989);
13. Međunarodna konvencija o zaštiti prava svih radnika migranata i članova njihovih porodica (1990);
14. Evropska povelja za regionalne i manjinske jezike (1992);
15. Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (1994).

Pored navedenih i mnogih drugih međunarodno-pravnih dokumenata o ljudskim slobodama i pravima univerzalnog značaja, dodatno je prihvaćen i značajan broj konvencija te ostalih akata regionalnog značaja (Ademović, 2005). Za ustav Bosne i Hercegovine su posebice značajni evropski dokumenti; najveći broj međunarodno-pravnih dokumenata o ljudskim slobodama i pravima je prihvaćen u okviru Vijeća Evrope – najstarije evropske asocijacije u pozadini čijeg formiranja upravo stoji promicanje i zaštita ljudskih sloboda i prava (Ibrahimagić, 1998). Kao rezultat toga, Ustav BiH ima niz odredbi o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda koje su u skladu s međunarodnim pravom i oslanjaju se na načela jednakosti, slobode i zaštite ljudskih prava. Prema Vehaboviću (2006), ciljevi i vodeća načela Povelje Ujedinjenih naroda služili su kao smjernica tokom procesa donošenja ustava, a striktno pridržavanje međunarodnog humanitarnog prava je prioritet. Prema Steineru i Ademoviću (2010), u sudskoj praksi Ustavnog suda BiH i Doma za ljudska prava BiH još uvijek nisu razvijeni 'koherentni dogmatski principi' u vidu osnovnih ljudskih prava i sloboda – gdje autori smatraju da postoji pravna logika koja je opravdana kroz postojanje različitih sudskih tradicija koje su imale značajan utjecaj na jurisprudenciju navedenih sudova. Naime, Bosna i Hercegovina još uvijek

nije postala članica svih navedenih 15 instrumenata za zaštitu ljudskih (Aneks I Ustava BiH), gdje određeni instrumenti još uvijek nisu ratificirani, odnosno nisu ratificirani u punom kapacitetu zbog čega postoji pitanje obima opće prihvaćenosti instrumenata iz Aneksa I Ustava Bosne i Hercegovine u ustavnom pravu BiH, kao i da li postoje automatizmi koji adaptiraju ustavni zakon Bosne i Hercegovine u skladu sa promjenama instrumenata na internacionalnom nivou. Ipak, obzirom da je mjera primjenjivosti međunarodnih instrumenata za zaštitu ljudskih sloboda i prava jasno naglašena u Ustavu BiH, formalno članstvo Bosne i Hercegovine u navedenim nije faktor (Steiner & Ademović, 2010). Ipak, nepostojanje formalnog članstva Bosne i Hercegovine u međunarodnim instrumentima može proizvesti probleme u zauzimanju pravnog stava ukoliko postoje nejasnoće u ustavnoj formulaciji određenih ustavnih odredbi. Prema Steineru i Ademoviću (2010), kao i Trnki (2006), već postoji problematika u tumačenju nejasnoće u ustavnoj formulaciji u slučaju Evropske konvencije o ljudskim pravima, obzirom da član II/2 Ustava BiH („prava i slobode predviđene Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i njenim protokolima [...] direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini“) ne navodi jasno podrazumijevajuće protokole u budućnosti. Ustavna zaštita prava i sloboda iz Aneksa I Ustava Bosne i Hercegovine, na međunarodnom nivou zavisi o ratifikaciji specifičnog instrumenta te o posebnim procedurama koje se sprovode internacionalno da bi bila zagarantovana nacionalno (Ademović, 2005).

2.3. Diskusija slobode misli, svijesti i religije prema Ustavu BiH

Prema članu 9. Evropske konvencije o ljudskim pravima (Council of Europe, 1950):

1. Svako ima pravo na slobodu misli, savjesti i vjere. Ovo pravo uključuje slobodu da promijeni svoju vjeru ili uvjerenje i slobodu, bilo sam ili u zajednici sa drugima, javno ili privatno, da ispoljava svoju vjeru ili uvjerenje, u bogoslužnju, podučavanju, praksi i obredima.
2. Sloboda ispoljavanja vjere ili uvjerenja podliježe samo onim ograničenjima koja su propisana zakonom i koja su neophodna u demokratskom društvu u interesu javne sigurnosti, zaštite javnog reda, zdravlja ili morala ili zaštite prava i slobode drugih.

Time se štiti takozvani forum internum, unutrašnji duhovni svijet ljudi, koji uključuje misao, savjest i religiju pojedinca (Steiner & Ademović, 2010). Drugim riječima, pravo slobode misli, svijesti i religije obuhvata „slobodu individue da preobrazi, odnosno promijeni vjeru ili pogled na svijet, kao i slobodu da otvoreno ili privatno, bilo sam ili u zajednici s drugima, izrazi vjeru ili uvjerenje kroz učenje, praksu, molitvu i posmatranje“. Sloboda ispovijedanja vjere je centralni dio prakse u Bosni i Hercegovini (kao i regionu), iako postoji još elemenata u navedenom pravu – primarno iz razloga jer bivši ustavni poredak iz Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije nije pridavao značaj vjerskom izražavanju (kao ni misli u tom slučaju), kako individualnih, tako i vjerskih zajednica. Mnogi akademski istraživači u polju demokratije smatraju da se sloboda ispovijedanja vjere doživljava kao „najosjetljivija i najkontroverznija sloboda“ – ipak, Steiner i Ademović (2010) ublažavaju navedenu formu ispovijedanja vjere u jednu od „najosjetljivijih i najkontroverznijih sloboda u demokratskom društvu“. Autori zaključuju da je vjerska raznolikost, koja je eventualno rezultirala u razlikama u ex-YU kulturi i tradiciji – bila povod za aktivno nacionalističko raslojavanje. Navedeno se posebno odrazilo u BiH, gdje je vjerska raznolikost (djelimično) bila pasivno-aktivan povod za rat kao instrument propagande nacionalističkih pokreta – što se i dan danas aktivno koristi, odnosno zloupotrebljava u propagandi nacionalizma u Bosni i Hercegovini. Steiner i Ademović (2010) ističu da problem leži u sudskoj praksi Ustavnog suda Bosne i Hercegovine te Doma za ljudska prava Bosne i Hercegovine gdje ne postoji dovoljna opsežnost u pravu slobode, misli i religije

pa samim tim tumačenje ustavnog zakona biva vrlo proizvoljno – do mjere opravdavanja nacionalističkih izjava, ideja i ideologija. Prema Ibrahimagiću (1998), demokratija ne funkcioniše bez pluralizma – a sam pluralizam bez vjerskog pluralizma. Obzirom da vjerski pluralizam u navedenom slučaju vodi ka demokratiji, potrebno je potegnuti pitanje ustavne definisanosti slobode misli, svijesti i religije – u smjeru da pravo na slobodu religija ni u kom slučaju ne opravdava nacionalističke ciljeve.

3. ZAKLJUČAK

Ovaj rad se osvrće na segment ljudskih prava u Ustavu Bosne i Hercegovine i govori o važnosti međunarodnih konvencija o ljudskim pravima sa posebnim fokusom na slobodu misli, savjesti i vjeroispovijesti – koja se smatra jednom od „bolnih tačaka“ demokratije. U sudskoj praksi Ustavnog suda Bosne i Hercegovine i Doma za ljudska prava Bosne i Hercegovine još uvijek nisu razvijeni koherentni dogmatski principi u vidu osnovnih ljudskih prava i sloboda, što kreira nejasnoće u tumačenju Evropske konvencije za ljudska prava – usred kreiranja nejasnoća, pravo na slobodu misli, svijesti i religije unutar ustavnog zakona Bosne i Hercegovine biva dosta proizvoljno, nediskutovano i neopširno, gdje pluralizam, umjesto ka demokratiji, vodi ka nacionalizmu.

4. POPIS LITERATURE

- [1] Ademović, N. (2005). Pravo na slobodu i sigurnost ličnosti. Centar za promociju civilnog društva, Sarajevo.
- [2] Council of Europe. (1950). Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. In Council of Europe Treaty Series 005. Council of Europe.
- [3] Ibrahimagić, O. (1998). Državno-pravni razvitak BiH. Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca.
- [4] Steiner, C. & Ademović, N. (2010). Constitution of Bosnia and Herzegovina. Konrad Adenaur Stiftung, 87-571.
- [5] Stojanović, D. (2009). Ustavno pravo.
- [6] Trnka, K. (2000). Ustavno pravo. Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću.
- [7] Ustav Bosne i Hercegovine, (Aneks IV Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, "Službeni glasnik BiH", br. 25/2009 - Amandman I, član I, II.
- [8] Vehabović, F. (2006). Odnos Ustava Bosne i Hercegovine i Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, ACIPS.